

OSMANLI DEVLETİ'NDE NEHİRLER VE GÖLLER 2

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Şakir BATMAZ - Doç. Dr. Özen TOK

Yayınevi

Not Yayınları, Kayseri 2015

Kitap Tasarım

Hilal ÇELİK

Baskı

Ekspres Baskı, Kayseri 2015

Tüm hakları saklıdır.

Tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz,
çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas edilemez

ISBN 978-605-64249-4-6

SULTAN ABDÜLMECİD DEVRİNDE HAZIRLANAN KIZILIRMAK PROJESİ¹

Harun TUNCER- Mimarşinan Üniversitesi

Dünyanın yaklaşık dörtte üçünü oluşturan su, başta insan olmak üzere hayatın şüphesiz en önemli kaynağı. Bu sebeple insanoğlu genellikle sulara yakın yerlere yerleşmeyi tercih etmiş ve bu yüzden büyük medeniyetler suların yanında kurulmuş ve su ile yükselmiştir.

Osmanlı Devleti de daha kurulduğu günden itibaren bulunduğu coğrafyanın imkânlarından en iyi şekilde faydalanmaya çalıştı. Sınırları nehirlerle, denizlere ve okyanuslara kadar ulaşıncaya, büyük bir '*su medeniyeti*' hâline gelmiş; Hazar Denizi'nden Adriyatik'e, Karadeniz'den Kızıldeniz'e, Azak Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar büyük bir su coğrafyasını etkisi altına almıştır.

Osmanlılar üç kıtada denizlerin yanında Tuna, Nil, Fırat, Dicle, Sakarya, Kızılırmak, Yeşilirmak, Çoruh, Seyhan, Ceyhan ve Menderes gibi nehirlerde de faaliyetlerde bulunmuşlar; zirai faaliyetlerden ticarete, taşımacılıktan donanma inşasına kadar nehirleri en verimli şekilde kullanmaya çalışmışlardır. Tuna Nehri kıyılarında Rusçuk ve Vidin'de Osmanlı ince donanması inşa edilirken; Fırat ve Dicle gibi büyük nehirlerde de gemi inşası ve bölgelerarası mal taşımacılığı yapılmıştır.

Haliyle bu derece aktif kullanılan nehirlerle ilgili Osmanlılarca birçok fikir ve proje üretilmiştir. 16. yüzyılda Sakarya Nehri'ni Sapanca Gölü üzerinden Marmara Denizi'ne; Karadeniz'i Don-Volga üzerinden Hazar Denizi'ne; 19. yüzyılın ilk yarısında Asi Nehri ile Fırat Nehri üzerinden Akdeniz'i Basra Körfezi'ne kanallarla bağlamak düşünülmüş ve bazı projeler üzerinde çok ciddi neticeler doğurabilecek uzun ve kısa vadeli çalışmalar da yapılmıştır. Bütün bunlara dair plan, yazışma vesair evrakta Osmanlı Arşivi'nden ulaşmak mümkün.

Müşahhas bir örnek vermek gerekirse Sultan İkinci Abdülhamid Han, Osmanlı coğrafyası fiziki haritalarında mavi çizgilerle gösterilen nehirlerle ayrı bir alaka atfetmiş ve devrin devlet adamlarından bunlardan istifade yollarına dair raporlar istemiştir. Sulama sahalarının genişletilmesi, nehirlerin kanallarla daha büyük su birikintilerine birleştirilmesi, birtakım barajların ve köprülerin inşa edilmesi gibi çok büyük projeler üzerinde fikirler yürütülmüş, bu projelerin teknik analizleri yapılmıştır. Hatta Fı-

¹ Bu konu Ebul Faruk Önal ve mesai arkadaşım Osman Doğan tarafından bir "proje kitabı" olarak oldukça geniş bir biçimde işlenmişti (Yedikıta Tarih ve Kültür Dergisi, Ağustos 2009). Sunum için hazırlanan metin için verdikleri katkıdan dolayı her iki isme de teşekkür ederim.

rat ve Dicle nehirleri üzerine barajlar yapılarak sularının tutulması ve sulama yoluyla tarım arazilerinin genişletilmesi fikri yani bugünkü GAP, bir anlamda Sultan İkinci Abdülhamid Han'a aittir, denebilir.

Tuna, Sakarya, Fırat ve Dicle gibi daha birçok nehrin, sulamadan ulaşım kadar çok geniş bir sahada kullanıldığına dair elimizde eski-yeni birçok vesika bulunmaktadır.

Konunun esasını teşkil eden Kızılırmak'a gelince²; Kızılırmak Nehri ile alakalı köprü inşaatları haricinde son döneme kadar pek fazla belgeye tesadüf edilmemişti. Acaba bugün Türkiye'nin en uzun nehri olan Kızılırmak için Osmanlı ne düşünüyordu? Burası için çalışma yapılmış mıydı? Yapıldıysa ne gibi bir faaliyete girişilmişti?

Bu konuda elimizde mevcut derli-toplu ve kapsamlı evrak ilk defa 2009 yılında Yedi Kıta Dergisi tarafından "Bir Osmanlı Maden Müdürü'nün Kızılırmak Projesi" adıyla yayınlanan ve tam 165 yıl önce hazırlanmış, Kızılırmak ve civarını detaylı bir biçimde resmeden ve anlatan proje.

Proje, Kızılırmak Nehri'nin hemen yanında bulunan Gümüşkan (Madene bugün ulaşmak kâbil olmadı; Elazığ'da olduğunu tahmin ediyoruz.) madenlerinde müdürlük yapan Ahmed Bey'e ait. Ahmed Bey, buradaki madenlerin Karadeniz sahiline ulaştırılması işinin sıkıntılarını yakinen biliyordu. Bu yüzden konuya vakıf olan Ahmed Bey daha maden müdürü iken meselenin halli yolunda kafa yormuş ve araştırmalarda bulunmuştu. Tanzimat Fermanı'nın ilanından (1839) birkaç yıl sonra nispeten detaylı birtakım bilgiler ihtiva eden Kızılırmak Projesi'ni hazırlanmıştı. Ahmed Bey'in çizdiği proje ve hazırlanan bu rapor, Kızılırmak ve çevresinin pek çok anlamda ne derece önemli olduğunu bir defa daha gözler önüne sermektedir.

Sultan Abdülmecid Han (1839-1861) devrinde raporu hazırlayan Gümüşkan eski maden müdürü Ahmed Bey, Kızılırmak projesi ve raporunu niçin ve nasıl hazırladığını şu cümlelerle anlatıyor: "Tanzimat Fermanı'nın bir gereği olarak padişahımızın çıkardığı iradede *'imâr-ı mülk ve refâh-ı tebaa'* için hayırlı olacak hususlar hakkında çalışmalarda bulunulması arzu edilmektedir. Bu sebeple, şunları ifademe müsaade buyrulsun. Bundan evvel idarecisi olduğum Gümüşkan madeni civarındaki *'Kızılırmak'* adlı büyük nehrin kaynağından, döküldüğü yer olan Karadeniz'e kadar bizzat görülerek keşif ve incelemeler yapılmıştır."

Ahmed Bey sadece araştırma raporu yazmakla kalmamış 112x53 cm ebadında Kızılırmak Nehri'nin ve çevresinin de büyük bir haritasını çıkarmıştı. Ahmet Bey, haritasında Kızılırmak'ın güzergâhında bulunan pek çok il ve ilçeleri, köyleri, ormanlık araziler, dağlar ve ırmakları ve yine bir hayli köprü vesaireyi çizgileriyle resmetmiş ve hemen hepsinin yanına açıklamalar ilave etmiştir.

² Yağmur ve kar sularıyla beslenen nehrin rejimi düzensizdir. Temmuz ve Şubat arasında düşük su düzeyinde akan nehir, Mart ayında hızla kabarmaya başlar ve Nisan ayında en yüksek su düzeyine ulaşır. Ortalama debisi 184 m³/sn olan nehrin 20 yıllık gözlem süresince en az 18,4 m³/sn'ye ve en çok 1.673 m³/sn'ye ulaştığı tespit edilmiştir.

Kızılırmak Projesi, BOA, HRT 0144

Raporu hazırlayan Ahmed Bey'in çok mühim bir teklifi vardır: Birçok zorluklarından dolayı Kızılırmak Nehri'nde bundan önce hiç kayık işletilmediğini fakat Gürcistan tarafında bulunan Çoruh Nehri'nde, çok süratli akmasına rağmen, bu nehrin şartlarına göre inşa edilen birçok kayığın işlediğini, Kızılırmak'ın ise Çoruh'a göre bir göl mesabesinde olduğunu belirterek; Kızılırmak'ta kayık işletmenin zor olmayacağını ve civardan beş on kayıkçı temin edilerek Karadeniz'den Kayseri'ye ve Kayseri'den de Sivas'a kadar Kızılırmak'ta kayık işletebileceğini bildirmektedir.

Ahmed Bey, Kızılırmak Nehri üzerinde kayık işletilerek ulaşım ve nakliyenin kolay yapılması, barajlar kurularak tarım arazilerinin sulanması, nehrin yakınındaki ormanlardan Osmanlı donanması için kereste temini ve bazı yerlere zeytin ağaçlarının dikilmesi gibi fikirlerini ise altı maddede sıralamıştır.

Birinci maddede Çankırı ve Sungurlu kazalarında bulunan tuzladan çıkarılan kaya tuzunun İstanbul'dan çok Karadeniz sahillerine ve diğer yerlere satıldığında senelik 1000 keselik gelir getireceğini taahhüt etmektedir. Nitekim buradan çıkan tuz, Eflak tuzundan hem daha kaliteli ve hem de daha ucuzdur.

İkinci maddede ise birçok tahıl ürününden yıllık 10 yük zâhirenin Sinop limanına en kolay şekilde nakledileceğini ve bundan meydana gelecek ticaretin kârının nihayetsiz olacağını belirten Ahmed Bey, bunun yine maliyet olarak da hesaplı olduğunu belirtmektedir.

Üçüncü maddede Osmanlı donanmasının inşa ve teçhizinde gerekli olan kerestenin Sinop limanına çok az bir masrafla nakledileceğini ifade etmektedir. Zira Vezirköprü ve Zeytun kazalarındaki dağların yükseklerinde donanma inşası için kereste olmaya uygun ormanlık arazi vardır.

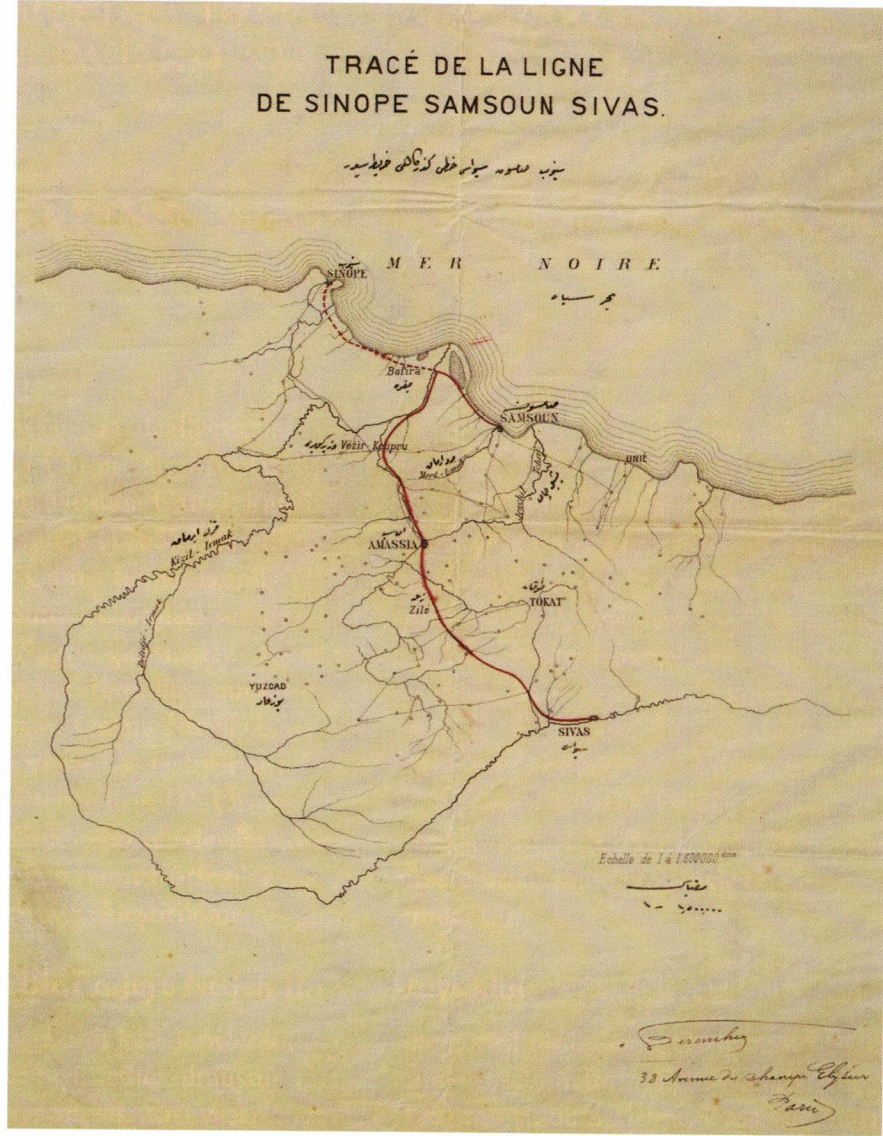
Dördüncü maddede Boyabat, Tosya ve civar kazalardan pirinç ve Kayseri'ye varıncaya kadar Kızılırmak'ın sağ ve solunda bulunan yerlerden gelecek yağ, bal ve çeşitli erzakın çok rahat nakledileceğini anlatmaktadır.

Beşinci maddede Kızılırmak'ın doğusunda Zeytun, batısında Durağan kazasının bulunduğu arazilerde pek çok zeytin ağaçlarının olduğunu ama eskiden beri bunlara gerekli itibar gösterilmediğini ve buradaki diğer ağaçların kesilerek yerlerine zeytin ağaçları dikilip yetiştirilmesi hâlinde pek çok fayda sağlanacağını beyan etmektedir.

(Ve nihayet) **Altıncı maddede**yse Kızılırmak'ın sağ ve solunda ziraata uygun boş arazilerde tarım yapılması için suya ihtiyaç olduğunu ifade eden Ahmed Bey, Kızılırmak'ın seviyesine uygun yerlerde altı adet bend (baraj) yapılarak arazilerin sulanacağını ve hesapsız gelirler elde edilerek pek çok faydanın sağlanacağını da ilave etmektedir.

Masrafları ve bütçeyi de düşünen Ahmed Bey bunlar içinde bir liste yapmıştır. Şöyle ki bu masrafları; ilk anda 20 kayık, 3 ambar ile orada oturan birkaç memur için bir bina ve kayıkçıların geçeceği bazı mahallerin ve yük yollarının tesviyesi (nehirin su derinliğinin eşitlenmesi) için toplam 800 kese (400.000 kuruş) olarak tahmin etmiştir.

Samsun,
Samsun hattı güzergâhı,
BOA, HRT 0400

Nehrin su seviyesinin eşitlenmesi (tesviye) işinin kendisine verilmesini arzu eden Ahmed Bey, Allah'ın izniyle bütün gücünü sarf ederek, fakir fukarayı da hiçbir şekilde rencide etmeden, padişaha hizmet etmek istediğini belirtmekte ve şimdilik, masraf adı altında herhangi bir meblağ talep etmeyeceğini söylemektedir. Günümüzde yap-işlet-devret denilen modeli uygulamak isteyen Ahmed Bey, bu iş kendisine verildiği takdirde yapılan masrafları buradan elde edilecek gelirlerden karşılayacağını ve ayrıca devlet hazinesine senelik 5000 kese vermeyi de taahhüt ettiğini ifade etmektedir. Ahmed Bey cümlelerini şu şekilde bitirir. "Eğer bu nehir tesviye edilirse çok faydalar sağlayacak ve daha nice hayırlı işlere vesile olacak, numune teşkil edecektir zannediyorum."

Akıllara gelebilecek en önemli sorulardan biri de projenin hayata geçirilip geçirilmediği meselesi olmalı. Bu anlamda proje ve raporun ilgili nezaretlere iletildiğine dair elimizde evraklar mevcut; fakat anlaşıldığı kadarıyla oldukça geniş çaplı olan proje maalesef hayata geçirilememiş. Gerekçelerine dair henüz bilgi yahut belgeye rast gelmedik.